

Beroepsziekten anno 2014

Je kunt ze maar beter niet hebben

Lydia Charlier¹

Uit recente jurisprudentie in beroepsziektezaken dringt zich een beeld op dat deze niet veel verbetering voor de door een beroepsziekte getroffen werknemer heeft gebracht. De complexiteit, de kosten en de soms ronduit schrijnende doorlooptijden van deze zaken nemen hand over hand toe. De nadere invulling van het proportionele en het predispositieleerstuk, de toepasselijkheid van artikel 6:99 BW en de eisen die aan het bewijs ter ontkrachting van het causaliteitsvermoeden moeten worden gesteld, moeten verder worden doorontwikkeld. Met de huidige rechtspleging in beroepsziektezaken (b)lijkt Nederland niet in staat om de – feitelijke – toegang tot het recht in het licht van artikel 6 EVRM te waarborgen.

Inleiding

In de weinig benijdenswaardige situatie² van slachtoffers van beroepsziekten in Nederland is in de afgelopen 25 jaar, ondanks de beschermingsratio van artikel 7:658 BW en goed bedoelde pogingen om deze bescherming tot stand te brengen, maar weinig veranderd.³ Beroepsziekteclaims worden, anders dan arbeidsongevallen, slechts zelden in de minnelijke sfeer soepel geschikt. Uitgebreide causaliteitsdiscussies zijn daaraan debet. Zekerheid omtrent het causaal verband, of zelfs de mogelijkheid van causaal verband, kan door de medische wetenschap slechts zelden worden geboden.⁴ De inherente blootstellings- en medische onzekerheid wordt door kapitaalkrachtige werkgevers en hun verzekeraars steevast in stelling gebracht, en uitgebraat. De werknemer die niet over dezelfde financiële en kennisbronnen beschikt, is in deze strijd sterk in het nadeel. Het arbeidsrecht komt de werknemer weliswaar tegemoet door onder omstandigheden een causaliteitsvermoeden te aanvaarden, maar dat biedt gelet op de ongelijke strijd onvoldoende soelaas. Procedures duren anno 2013 veelal meer dan tien jaar en zijn zo kostbaar dat de werknemer voortijdig afhaakt. De meeste van deze zaken komen niet tot de Hoge Raad, tenzij een maatschappelijke financier zich achter het slachtoffer schaart. In 2013 hebben twee arresten van de Hoge Raad het licht gezien. Vijf hofarresten zijn verschenen, waarvan in vier gevallen de zaken een droevig einde hebben gevonden.

In dit artikel zal ik met inachtneming van deze zeven arresten de stand van het recht in beroepsziektezaken bespreken. Ik zal concluderen dat, waar een goed rechtsstelsel erop gericht moet zijn om binnen een rede-

lijke termijn, en met voor partijen op te brengen kosten tot een rechtvaardige uitkomst te komen, ons rechtsstelsel daarin in beroepsziektezaken tot op heden niet slaagt.⁵

De stand van het recht anno 2014

Toepasselijk op de aansprakelijkheid van de werkgever is artikel 7:658 BW. Dit artikel kent een van het reguliere aansprakelijkheidsrecht afwijkend bewijskader. Op grond van bestendige jurisprudentie geldt dat, wanneer een werknemer in de uitoefening van zijn werkzaamheden is blootgesteld aan voor de gezondheid gevaarlijke omstandigheden en schade aan zijn gezondheid heeft opgelopen, het door de werknemer te bewijzen oorzakelijk verband tussen de werkzaamheden en die schade in beginsel moet worden aangenomen indien de werkgever heeft nagelaten de maatregelen te treffen die redelijkerwijs nodig zijn om te voorkomen dat de werknemer in de uitoefening van zijn werkzaamheden dergelijke schade lijdt.⁶ Anders gezegd: normschending betekent in beginsel het aannemen van causaliteit. Dat is passend, ook in de algemene omkeringsleer.⁷ Van de werknemer wordt niet verlangd dat hij aantoont wat de toedracht of de oorzaak van het schadetoebrengend feit is geweest.⁸ Is de oorzaak onbekend, dan ontkomt de werkgever slechts aan aansprakelijkheid indien hij aantoont dat hij aan al zijn verplichtingen heeft voldaan, dan wel dat de nakoming van die verplichtingen het ongeval niet zou hebben voorkomen.⁹

Bescherming achteraf: bewijslastverdeling

In het bewijsrecht staat artikel 150 Rv voorop. Artikel 7:658 BW kent daarop evenwel een uitzondering: het staat

in de sleutel van arbeidsrechtelijke bescherming van de werknemer.¹⁰ Deze geldt voor zowel arbeidsongevallen als voor beroepsziekten, ook waar het gaat om zuiver psychische schade.¹¹ Deze afwijkende bewijslastverdeling kent een belangrijk doel: de bescherming van de werknemer tegen een *disbalans* in de machtsverhoudingen. Hierna zal ik ingaan op de wijze waarop de jurisprudentie daar aan anno 2013 vorm geeft.

Bewijs werknemer

Op de werknemer rust in beroepsziektezaken de bewijslast en het bewijsrisico van de causaliteit. Het is voor een goed begrip van de jurisprudentie van belang de beide begrippen van elkaar te onderscheiden. In het licht van de jurisprudentie die zich sinds 1990 in beroepsziektezaken heeft ontwikkeld¹² wordt aan de werknemer die een vordering ex artikel 7:658 BW te gelde wil maken niet de eis van bewijs van de *volledige* causaliteit gesteld. Op grond van de beschermingsratio achter artikel 7:658 BW¹³ is zijn bewijslast ten aanzien van de *condicio sine qua non* beperkter dan in reguliere aansprakelijkheidszaken.¹⁴ In dat verband heeft de zogenoemde 'arbeidsrechtelijke omkeerregel'¹⁵ een vaste plek gekregen.¹⁶

In het kort rust in geval van beroepsziekten op de werknemer het bewijs dat:

- hij is blootgesteld aan voor de gezondheid schadelijke factoren;
- deze factoren zijn klachten kunnen veroorzaken. Hij kan dat bewijs leveren door middel van:¹⁷
- wetenschappelijke kennis in algemene termen;

Auteur

1. Mw. mr. L.E.M. Charlier is als advocaat en mediator werkzaam bij Beer advocaten.

Noten

2. Vergelijk L&S 2013/2 (afl. 1).
3. De Ongevallenwet blokkeerde tot 1967 in belangrijke mate de aansprakelijkheid van de werkgever. Met de invoering van de WAO in 1967 is deze blokkering vervallen. De jurisprudentie rond werkgeversaansprakelijkheid kwam eerst met de eerste asbestzaken op gang, vergelijk de arresten HR 6 april 1990, ECLI:NL:HR:1990:AB9376, NJ 1990/573 (*Janssen vs. Nefabas*); HR 25 juni 1993, ECLI:NL:RBHAA:1986:AC1907, NJ 1993/686, (*Cijsouw vs. De Schelde I*).
4. Een enkele uitzondering daarop vormt de causaliteit tussen asbest en mesothelioom.
5. Vergelijk voor een uitgebreide bespreking het artikel 'Bewijsvragen en hun antwoorden deel 1', *TGMA* 2014 nr. 1.
6. HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1721 (*Ritsma vs. Lansink*), r.o. 4.1.2.
7. In ieder geval, maar niet uitsluitend ingeval van een verkeers- en veiligheidsnorm. Vergelijk A.J. Akkermans, *De 'omkeringsregel' bij het bewijs van causaal verband*,

- Den Haag: Boom 2002, p. 166. Vergelijk ook Chr. van Dijk: 'Causale perikelen: het is moeilijk en zal moeilijk blijven', *TVP* 2013/3, p. 61 e.v.
8. HR 4 mei 2011, JA 2001/145, NJ 2001/377, VR 2001/185 (*Bloemsma vs. Hattuma*).
 9. HR 3 december 1999, NJ 2000/211, m.nt. PAS, VR 2000/118 (*Fransen vs. Pasteurziekenhuis*).
 10. Vergelijk onder meer HR 11 maart 2005, ECLI:NL:PHR:2005:AR6657 (*ABN AMRO vs. Nieuwenhuys*) en HR 27 april 2007, ECLI:NL:PHR:2007:AZ6717, JAR 2007/128 ('Oven-arrest').
 11. HR 11 maart 2005, ECLI:NL:PHR:2005:AR6657 (*ABN AMRO vs. Nieuwenhuys*); vergelijk ook M. Vegter, *Vergoeding van psychisch letsel door de werkgever*, (diss. Amsterdam VU), Den Haag: Sdu 2005, par. 3.6.3-3.6.4.
 12. Op hoofdlijnen: HR 6 april 1990, ECLI:NL:PHR:1990:AB9376, NJ 1990/573, (*Janssen vs. Nefabas*); HR 25 juni 1993, NJ 1993/686 (*Cijsouw vs. De Schelde I*); HR 2 oktober 1998, ECLI:NL:HR:1998:ZC2721, NJ 1999/683, (*Cijsouw vs. De Schelde II*); HR 17 november 2000, NJ 2001/596, HR 17 november 2000,

Op de werknemer rust in beroepsziektezaken de bewijslast en het bewijsrisico van de causaliteit

- afhankelijk van de omstandigheden van het geval: een deskundige blootstellingsevaluatie: door vaststelling van de *concrete* belasting van zijn gezondheid;¹⁸
- afhankelijk van de omstandigheden van het geval: een deskundige medische evaluatie van de vraag of zijn klachten door de *blootstelling 'kunnen zijn veroorzaakt'*, waaraan, in tegenstelling het oordeel van Hof Arnhem-Leeuwarden¹⁹ dat door de Hoge raad in 2013 op dit punt werd gecasseerd, een – juridische – ondergrens²⁰ te stellen is.

De ondergrens is op grond van de in 2013 verschenen jurisprudentie te omschrijven als volgt: Het verband mag niet *zo onwaarschijnlijk* zijn dat, a. *alle* relevante factoren in aanmerking genomen voorhands moet worden geoordeeld dat de blootstelling voor het ontstaan van de klachten van geen betekenis is,²¹ dan wel; b. de relatie tussen de blootstelling en de klachten op grond van een medische beoordeling als te vaag en onbepaald heeft te gelden.²² De behoefte aan - adequaat rapporterende en deskundige – deskundigen doet zich nadrukkelijk gevoelen. Deskundigen die hun oordeel onvoldoende wetenschappelijk verantwoord kunnen

- ECLI:NL:HR:2000:AA8369, NJ 2001/596 (*Unilever vs. Dikmans*); HR 23 juni 2006, ECLI:NL:PHR:2006:AW6166, NJ 2006/354 (*Havermans vs. Luyckx*); HR 16 mei 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC7683 (*Pekaar vs. Atofina*); HR 9 januari 2009, ECLI:NL:PHR:2009:BF8875, JAR 2009/38 (*Landskroon vs. BAM*) en laatstelijk HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1721 (*Ritsma vs. Lansink*) en HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1717 (*SVB vs. Van de Wege*).
13. Vergelijk onder meer HR 11 maart 2005, ECLI:NL:PHR:2005:AR6657 (*ABN AMRO vs. Nieuwenhuys*) en HR 27 april 2007, ECLI:NL:PHR:2007:AZ6717, JAR 2007/128 ('Oven-arrest').
 14. Vergelijk Chr. H. van Dijk, 'Causale perikelen: het is moeilijk en zal moeilijk blijven', in *TVP* 2013/3, p. 61 e.v.
 15. De arbeidsrechtelijke omkeerregel ziet op het bewijs van de *condicio sine qua non*.
 16. Sinds HR 9 januari 2009, ECLI:NL:PHR:2009:BF8875, JAR 2009/38 (*Landskroon vs. BAM*) staat vast dat dit bewijsregime geldt voor alle beroepsziektezaken. Vergelijk tevens HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1717 (*SVB vs. Van de Wege*).

17. HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1721 (*Ritsma vs. Lansink*).
18. Aandacht verdient dat een retrospectieve blootstellingsbeoordeling met name in het geval dat blootstelling aan toxische stoffen zeer grote onzekerheidsmarges kent. Vergelijk Hof Arnhem-Leeuwarden 20 augustus 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:6202, L&S 2014/2, m.nt. L.E.M. Charlier.
19. Het hof oordeelde dat geen ondergrens geldt voor het bewijs dat de klachten door de blootstelling kunnen zijn veroorzaakt: Hof Arnhem-Leeuwarden 27 maart 2012, ECLI:NL:GHARN:2012:BW0025 (*Ritsma vs. Lansink*).
20. HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1721 (*Ritsma vs. Lansink*) r.o. 4.1.3 en Hof 's-Gravenhage 7 mei 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:1294 in vervolg op HR 17 november 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA8369, NJ 2001/596 (*Dikmans vs. Unilever*).
21. Hof 's-Gravenhage 7 mei 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:1294 r.o. 6 en 7.
22. HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1717 (*Van der Wege vs. SVB*) r.o. 4.2.3.

- niet worden gevolgd.²³ Aan deskundigenoordelen en rechterlijke oordelen worden hoge motiveringseisen gesteld;
- c. een aanmerkelijke kans is echter niet nodig.²⁴
Dit deel van het bewijs wordt ook wel 'de relevante blootstelling' genoemd.

Tegelijkertijd

De Hoge Raad heeft voor het eerst in 2000²⁵ geoordeeld dat 'tegelijkertijd' met de bewijslevering zijdens werkne-

mer de werkgever het bewijs dient te leveren dat hij aan zijn zorgplicht heeft voldaan. Dit oordeel draagt logica in zich nu de (onbeschermd) blootstelling en de schending der zorgplicht communicerende vaten zijn. Toepassing van het criterium 'tegelijkertijd' leidt tot concrete invulling van de beschermingratio van artikel 7:658 BW. In dat verband verdienen het rechtssfeerbeginsel en de exhibitieplicht^{26, 27} aandacht. Op grond van het rechtssfeerbeginsel moet de werkgever aan de werknemer aanknopingspunten voor zijn bewijslevering rond de blootstelling

De blootstelling en de schending der zorgplicht zijn zowel feitelijk als bewijstechnisch communicerende vaten

bieden. Deze hangen veelal samen met de schending van de zorgplicht.²⁸ Het is niet goed voorstelbaar dat de werkgever aanknopingspunten biedt voor het bewijs van de werknemer, en tegelijkertijd kan zwijgen over de wijze waarop hij aan zijn zorgplicht heeft voldaan. De beoogde bescherming van de werknemer door toepassing van het criterium 'tegelijkertijd' is evenwel in de hofjurisprudentie niet consequent overgenomen. Hoven voeren op dat punt geen eenduidig beleid. De Hoge Raad heeft zich omtrent het criterium 'tegelijkertijd' sedert het arrest *Dikmans vs. Unilever* niet uitgelaten in de zin dat het criterium moet worden losgelaten, of niet toepasselijk zou zijn in andere dan 'gevaarlijke stoffen'-zaken. Daartoe bestaat mijns inziens ook geen aanleiding.²⁹ Hof Arnhem-Leeuwarden³⁰ heeft echter in 2012 een andere visie. In het arrest heeft het hof nadrukkelijk voor een *chronologische volgorde* van bewijslevering (fasen 1, 2, 3) gekozen. In het door de werkgever ingestelde cassatieberoep werd deze visie echter niet aan de orde gesteld.³¹ Uit arresten van andere hoven blijkt dat deze chronologische leer niet wordt onderschreven. Onder meer Hof 's-Gravenhage oordeelt recentelijk in dat verband anders in een OPS zaak.³² De werknemer in kwestie werd sinds 1985 bij een straal- en schildersbedrijf aan (te) hoge concentraties neurotoxische stoffen blootgesteld. Na zijn ziekmelding stelde het Solvent Team van het NCvB³³ de diagnose OPS stadium II (CTE). De werkgever betwistte de blootstelling. Uit de feiten blijkt evenwel dat de werkgever heeft verzuimd de blootstelling tijdens de arbeid voldoende te meten en te registreren. Hij heeft daarmee zijn zorgplicht geschonden. Het hof oordeelt dat, mede in het licht van de schending der zorgplicht, de aan een retrospectieve beoordeling verbonden blootstellingsonzekerheid niet voor risico mag komen van de werknemer. Van belang is dat de werkgever aan de werknemer aanknopingspunten voor zijn bewijslevering heeft onthouden. Het hof oordeelt concreet dat aan de werkne-

mer niet kan worden tegengeworpen dat hij (de mate van) overschrijding van de toegestane concentraties niet heeft aangetoond, nu de werkgever niet heeft voldaan aan het zijn plicht tot het vaststellen van de concentraties en het opstellen van een RIE.³⁴ Daaruit blijkt helder dat de blootstelling en de schending der zorgplicht zowel feitelijk als bewijstechnisch communicerende vaten zijn. Een separate, chronologische bewijslastverdeling is daarom ongewenst.³⁵

Bewijs werkgever: de zorgplicht

Op de werkgever rust het bewijs van het voldoen aan zijn zorgplicht. Dat moet mede beoordeeld worden aan de hand van de in de betrokken periode geldende normen.³⁶ Daarbij zijn allereerst concrete voorschriften uit de wet- en regelgeving van belang. Ook moet de vraag worden beantwoord of het gevaar dat zich heeft gerealiseerd kenbaar was op het moment dat de veiligheidsmaatregelen getroffen hadden kunnen worden. Van een werkgever kan immers in beginsel niet worden verlangd dat hij veiligheidsmaatregelen treft met betrekking tot een gevaar dat hij niet kende of behoorde te kennen. Wanneer echter een werkgever met het oog op voor hem kenbare gevaren geen veiligheidsmaatregelen heeft getroffen, is hij ook aansprakelijk wanneer dat verzuim ertoe heeft bijgedragen dat de kans op verwezenlijking van een aan de werkgever op dat moment onbekend gevaar is vergroot.³⁷ Ten aanzien van regelgeving is van belang dat deze de ondergrens aangeeft van de veiligheidsplicht van de werkgever.³⁸ Dat betekent dat voor het voldoen aan de zorgplicht onder omstandigheden het voldoen aan geldende regelgeving onvoldoende is.³⁹ Wanneer regelgeving ontbreekt moet aan de hand van de concrete omstandigheden van het geval worden beoordeeld of de werkgever aan zijn zorgplicht heeft voldaan.⁴⁰ De werkgever moet in die gevallen de 'State of the Art' rond risico's, gevaren en

23. in HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1717, (*Van der Wege vs. SVB*) leidde een uitsluitend op 'kennis, ervaring en intuïtie' gebaseerd deskundigenoordeel tot cassatie van het daarop gefundeerde rechterlijk oordeel.
24. Vergelijk HR 23 november 2012, ECLI:NL:HR:2012:BX7264, *NJ* 2012/669 in het geval van een medische fout.
25. HR 17 november 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA8369, *NJ* 2001/596 (*Unilever vs. Dikmans*).
26. HR 6 april 1990, ECLI:NL:PHR:1990:AB9376, *NJ* 1990/573 (*Jansen vs. Nefabas*), HR 17 november 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA8369, *NJ* 2001/596 (*Unilever vs. Dikmans*); HR 27 april 2007, ECLI:NL:PHR:2007:AZ6717, *JAR*

2007/128 ('Oven'-arrest).
27. Art. 21, 22 Rv.
28. Vergelijk Hof 's-Gravenhage 15 januari 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:BZ5975; het hof past in die zaak de *facto* het criterium 'tegelijkertijd' toe, en kent betekenis toe aan het niet bieden van voldoende aanknopingspunten door de werkgever.
29. De Hoge Raad heeft inmiddels in bestendige jurisprudentie wel geoordeeld dat de *Dikmans*regel ook in andere dan 'gevaarlijke stoffen' zaken geldt, vergelijk: HR 9 januari 2009, ECLI:NL:PHR:2009:BF8875, *JAR* 2009/38 (*Landskroon vs. BAM*) en HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1717, (*SVB vs. Van de Wege*).
30. Hof Arnhem-Leeuwarden 27 maart

2012, ECLI:NL:GHARN:2012:BW0025.
31. HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1721 (*Ritsma vs. Lansink*).
32. Hof 's-Gravenhage 15 januari 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:BZ5975 (*X vs. Muelhan*).
33. Nederlands Centrum voor Beroepsziekten.
34. Risico-inventarisatie en risico-evaluatie.
35. HR 17 november 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA8369, *NJ* 2001/596, (*Unilever vs. Dikmans*).
36. HR 2 oktober 1998, ECLI:NL:HR:1998:ZC2721, *NJ* 1999/683 (*Cijsouw vs. De Schelde II*).
37. HR 25 juni 1993, ECLI:NL:HR:1993:AD1907, *NJ* 1993/686 (*Cijsouw vs. De Schelde I*).

38. Zo zijn bijv. MAC waarden *handhavingsnormen* in geval van blootstelling aan toxische stoffen. Bij de totstandkoming daarvan is echter een aantal (sterf)gevallen als maatschappelijk geaccepteerd risico ingecalculeerd (vergelijk W. de Groot, Inspecteur SZW, Scriptie 'Over de Grens', HVK (*Hogere Veiligheidskunde*, 25 september 2013), dat betekent, hoewel door werkgevers anders wordt gesteld, dat deze normen *niet* kunnen dienen als maatstaf voor de evaluatie van – mogelijke – medische causaliteit.
39. HR 2 oktober 1998, ECLI:NL:HR:1998:ZC2721, *JAR* 1998/228 (*Cijsouw vs. De Schelde II*).
40. HR 11 november 2005, ECLI:NL:HR:2005:AU3313.

maatregelen stellen, en het voldoen aan de zorgplicht op die voet bewijzen. Zoals de Hoge Raad bij herhaling omtrent artikel 7:658 BW heeft overwogen, wordt met de zorgplicht van de werkgever niet beoogd een absolute waarborg te scheppen voor de bescherming van de werknemer tegen het gevaar van arbeidsongevallen en beroepsziekten.⁴¹ Echter, gelet op de ruime strekking van de zorgplicht kan niet snel worden aangenomen dat de werkgever daaraan heeft voldaan en bijgevolg niet aansprakelijk is voor door de werknemer in de uitoefening van zijn werkzaamheden geleden schade.⁴² Artikel 7:658 BW vergt voorts een hoog veiligheidsniveau van de betrokken werkruimte, werktuigen, materialen, gereedschappen en de organisatie van de werkzaamheden, en vereist dat de werkgever – op de concrete omstandigheden toegesneden – toezicht houdt op een behoorlijke naleving van de gegeven instructies.⁴³ Voorshands is duidelijk dat bijvoorbeeld het werken met toxische stoffen een hoog veiligheidsrisico kent, waarmee de werkgever bij het voldoen aan zijn zorgplicht rekening moet houden. Voor schending der zorgplicht moet voorts sprake zijn

De werkgever mag het causaliteitsvermoeden ontkrachten, dat betekent *niet* dat het bewijsrisico wordt omgekeerd

van schending van een voldoende specifieke norm. Niet kan worden volstaan met acceptatie van een 'te vaag en algemeen gevaar'.⁴⁴ De werkgever dient tot slot rekening te houden met het ervaringsfeit dat de dagelijkse omgang met machines, werktuigen en gereedschappen de werknemer er licht toe zal brengen niet alle voorzichtigheid in acht te nemen die ter voorkoming van ongelukken gerdien is.⁴⁵ Datzelfde geldt mijns inziens voor de dagelijkse omgang met gevaarlijke stoffen en andere risico's voor de gezondheid.

Bewijsrisico

Indien de werkgever ter onderbouwing van zijn verweer dat hij aan zijn zorgplicht heeft voldaan voldoende concrete feitelijke gegevens aanvoert, zal van de werknemer mogen worden verlangd dat hij zijn betwisting daarvan voldoende concreet motiveert. Aan die motivering mogen evenwel niet zodanig hoge eisen worden gesteld dat in betekenende mate afbreuk wordt gedaan aan de strekking van artikel 7:658 lid 2 BW.⁴⁶ Van belang is tot slot dat, hoewel de bewijslast van het voldoen aan de zorgplicht op de werkgever rust, het bewijsrisico bij de werknemer blijft.

Causaliteitsvermoeden

Heeft de werknemer aan zijn bewijslast voldaan, en slaagt de werkgever daarin niet, dan treedt het vermoeden van causaliteit in. Achterhaald is de stelling dat de *Unilever vs. Dikmans*regel slechts geldt voor blootstelling aan gevaar-

lijke stoffen.⁴⁷ Dat geldt ook voor de stelling dat voor het ontstaan van het causaliteitsvermoeden nodig zou zijn dat het nog slechts gaat om 'het wegnemen van het laatste restje onzekerheid'.⁴⁸ Het vermoeden brengt aansprakelijkheid van de werkgever teweeg, behoudens ontkrachting daarvan door de werkgever.

Bevrijden van aansprakelijkheid

De werkgever mag het causaliteitsvermoeden ontkrachten. Van belang is dat dat *niet* betekent dat het bewijsrisico wordt omgekeerd. Het bewijsrisico van het schadetoebrengend feit of de gestelde gevolgen waarvan het tegendeel bewezen moet worden blijft rusten op de partij die zich daarop beroept, derhalve de werknemer. Op de werkgever rust de bewijslast van het tegendeel van het *condicio sine qua non*-verband.⁴⁹ Hij kan zich niet zonder meer van aansprakelijkheid bevrijden door te stellen dat de werknemer de schade ook zou hebben geleden indien hij wel aan zijn zorgplicht had voldaan, omdat de vereiste maatregelen die de werkgever had moeten treffen daartoe niet voldoende zijn.⁵⁰

Het ontkrachten van het causaliteitsvermoeden anno 2013

Ten aanzien van het ontkrachten van het causaliteitsvermoeden heeft Hof Arnhem-Leeuwarden in 2012⁵¹ en 2013⁵² een ontwikkeling ingezet die in het licht van de bescherming van de werknemer te denken geeft. Het hof overweegt dat, gelet op het feit dat de Hoge Raad de *Unilever vs. Dikmans*regel in diverse arresten kwalificeert als een regel van *bewijslastverdeling*, deze regel geen toepassing is van de zogenaamde omkeringsregel – waarbij de bewijslast niet verschuift – maar een *zuivere omkering van de bewijslast*. Wanneer aan de voorwaarden voor toepassing van de regel is voldaan rust het *bewijsrisico* dan ook op de werkgever, aldus het hof. Het hof stelt daarmee een 'harde' verschuiving van bewijslast en bewijsrisico. Met dat uitgangspunt stelt het hof aan het *inhoudelijke bewijs* zijdens de werkgever slechts 'zachte' eisen, te weten: het zaaien van (voldoende) twijfel. Ik acht de door het hof gevolgde lijn in het licht van de geldende jurisprudentie en literatuur onjuist.⁵³ Dit oordeel betekent mijns inziens een cirkelredenering, met voor werknemers fatale gevolgen. Ik licht dat hierna toe.

Bescherming van de werknemer

Vertrekpunt moet zijn dat ook in de bewijsfase van de ontkrachting van het causaliteitsvermoeden de bescherming van de werknemer tot uitgangspunt dient. De werkgever heeft een gekwalificeerde zorgplicht ten aanzien van de gezondheid van de werknemer in de uitoefening van zijn werk. De werkgever domineert immers de arbeidsomstandigheden en beschikt, of behoort te beschikken, over gekwalificeerde kennis rond de gevaren van zijn arbeidsproces. Hij stelt de werknemer, met veronderstelde voorkennis, bloot aan potentiële gevaren.⁵⁴ Dat is *mede* de bestaansreden van het huidige bewijsregime dat, in gevallen waarin de werkgever niet aan zijn zorgplicht heeft voldaan, tot doel heeft de bestaande feitelijke ongelijkheid tussen partijen te compenseren en de werknemer tegen de - in de meeste gevallen aanwezige - causaliteitsonzekerheid te beschermen. Het bewijsregime in

beroepsziektezaken *bestaat* derhalve bij de gratie van die feitelijke ongelijkheid en de inherente twijfel aan de causaliteit. Normschending door een werkgever die deze verantwoordelijkheid draagt voor 's werknemers veiligheid betekent mijns inziens ook in dit stadium: het moeten incasseren van het risico van aansprakelijkheid, ook al staat de causaliteit niet onomstotelijk vast. Pas indien de werkgever *aantoont* dat de schade ook zou zijn ontstaan, de schending der zorgplicht weggedacht, kan mijns inziens worden gerechtvaardigd dat hij zich *volledig* kan bevrijden van zijn schadeplichtigheid. Het kan in dit verband niet zo zijn dat de bescherming die eerder met de ene hand geboden werd, in deze fase met de andere wordt teruggenomen.

Enkele hoofdregels:

1. Artikel 6:99 BW

Door werkgevers wordt wel gesteld dat, ingeval van alternatieve veroorzaking door blootstelling bij andere werkgevers, artikel 6:99 BW in deze fase geen toepassing vindt.⁵⁵ Ik acht dat standpunt onjuist, en niet verenigbaar met het voornoemde uitgangspunt. Artikel 6:99 BW vindt immers toepassing in alle gevallen waarin andere, derde partijen (eerdere werkgevers daaronder begrepen) de gehele schade evenzeer hebben kunnen veroorzaken. De werkgever is in deze gevallen hoofdelijk aansprakelijk.⁵⁶ De bescherming van artikel 6:99 BW kan mijns inziens – in het licht van de beschermingsratio – aan de werknemer ook in deze bewijsfase niet op goede gronden worden onthouden.⁵⁷

41. HR 10 juni 1983, *NJ* 1984/20, PAS r.o. 3.5.; HR 24 juni 1994, *NJ* 1995,137, m.nt. PAS; HR 12 september 2003, *NJ* 2004/177 r.o. 3.4.; HR 19 oktober 2001, ECLI:NL:PHR:2001:ZC3689; HR 19 november 2001, ECLI:NL:PHR:2001:ZC3677; HR 4 oktober 2002, *NJ* 2004/175, *JAR* 2002/259 r.o. 3.5.

42. HR 12 december 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD3129.

43. HR 11 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC9225.

44. ECLI:NL:HR:2013:BZ1721 r.o. 4.2.3.

45. HR 14 oktober 2005, ECLI:NL:HR:2005:AU2235, *NJ* 2005/539 en HR 20 september 1996, ECLI:NL:HR:1996:ZC2142.

46. HR 25 mei 2007, ECLI:NL:HR:2007:BA3017 en HR 11 november 2011, ECLI:NL:HR:2011:BR5223.

47. HR 9 januari 2009, ECLI:NL:PHR:2009:BF8875, *JAR* 2009/38 (*Landskroon vs. BAM*); HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1717 (*SVB vs. Van de Wege*).

48. HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1717 (*SVB vs. Van de Wege*).

49. *Asser Procesrecht/Asser* 3 2013/266, 293 en 302.

50. Hof 's-Gravenhage 15 januari 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:BZ5975, r.o. 27. Nu de werkgever in strijd met haar zorgplicht heeft gehandeld, kan niet met succes betoogd worden dat de schade ook zonder deze schending zou zijn geleden nu de zorgplicht nu juist beoogt deze schade te voorkomen.

51. Hof Arnhem-Leeuwarden 27 maart 2012, ECLI:NL:GHARN:2012:BW0025 (*Ritsma vs. Lansink*), r.o. 12 laatste volzin.

52. Hof Arnhem-Leeuwarden 19 maart 2013 ECLI:NL:GHARL:2013:BZ4763 en Hof Arnhem-Leeuwarden 23 juli, 2013 ECLI:NL:GHARL:2013:5339.

53. Deze kwestie is in cassatie niet aan de orde geweest.

54. Het meest springt dat in het oog in het geval van blootstelling aan gevaarlijke stoffen. Het werken met toxische stoffen kent nu eenmaal een hoog veiligheidsrisico.

Vergelijk laatstelijk Hof 's-Hertogenbosch 4 februari 2014, nr. HD 200.091.850/01, r.o. 4.9.2, ng.

55. Onderdeel 4 van het middel in cassatie op Hof Arnhem-Leeuwarden 27 maart 2012,

ECLI:NL:GHARN:2012:BW0025.
56. Vergelijk in deze zin Hof Arnhem-Leeuwarden 27 maart 2012,

2. Art. 6:101 BW

Voor zover een beroep wordt gedaan op de eigen schuld van de werknemer in het licht van artikel 6:101 BW is dat van belang bij de bepaling van de omvang van de schade.⁵⁸ In voorkomende gevallen hoort dat debat dan ook in de schadestaatprocedure thuis.

Liggen de gestelde factoren aan de zijde van de werknemer in de sfeer van de predispositie dan dient mijns inziens deze leer te worden toegepast.⁵⁹ Er is geen één goede reden om deze bescherming aan de werknemer – mede in het licht van de beschermingsratio – te onthouden.⁶⁰ Dat is anders voor pre-existentie.⁶¹

Proportioneel

Proportionele toerekening⁶² geschiedt 'mede gelet op de aan de artikel 6:99 BW en artikel 6:101 BW ten grondslag liggende uitgangspunten'.⁶³ De stelling dat blootstellingen elders⁶⁴ en predisposities vallen binnen de proportionele toerekening aan de werknemer gaat mijns inziens niet op. De Hoge Raad heeft immers in de proportionaliteitsarresten niet geoordeeld dat de proportionele leer dient te worden toegepast *met terzijdestelling* van de voornoemde leerstukken. Dat zou deze leerstukken en daarmee reeds de normaal gangbare bescherming voor slachtoffers van beroepsziekten illusoir maken.

3. Resterende factoren

Voor het resterende deel⁶⁵ van mogelijk voor risico van de werknemer komende factoren mag het vermoeden van causaliteit door de werkgever worden 'ontzenuwd'. Ook hier

ECLI:NL:GHARN:2012:BW0025.

57. Anders; Chr. H. van Dijk, 'Causale perikelen: het is moeilijk en zal moeilijk blijven', in *TVP* 2013/3.

58. Vergelijk laatstelijk Hof 's-Hertogenbosch 4 februari 2014, nr. HD

200.091.850/01 r.o. 4.12.3 en 4.14.2, ng.

59. In het licht van het adagium: 'taking the victim as you find it' dienen kort samengevat predisposities aan de schadeveroorzaker te worden toegerekend. Wel kan een predispositie van invloed zijn op de doorlooptijd van de schade.

60. Artikel 6:101 lid 1 BW bepaalt immers: Wanneer de schade mede een gevolg is van een omstandigheid die aan de benadeelde kan worden toegerekend wordt de vergoedingsplicht verminderd door de schade over de benadeelde en de vergoedingsplichtige te verdelen (...). Gevallen van toepasselijkheid van artikel 6:99 BW en predispositie kunnen mijns inziens niet aan de benadeelde worden toegerekend. Anders; Chr. H. van Dijk, 'Causale perikelen: het is moeilijk en zal moeilijk blijven', in *TVP* 2013/3.

61. Vergelijk mr. A.J. Van, 'Vraag het aan de deskundige! Maar hoe?' *TVP* 2003 nr. 4 p. 106 e.v. Voor een uitwerking van de termen 'predispositie' en 'pre-existentie', te onderscheiden in termen van 'zelfstandige oor-

zaak' en 'onvoldoende voorwaarde'. Het valt buiten het bestek van dit artikel om deze alhier verder uit te werken.

62. HR 31 maart 2006, ECLI:NL:HR:2006:AU6092 en

ECLI:NL:HR:2006:AU6093. Vergelijk ook

HR 31 maart 2006, *NJ* 2011/250, m. nt.

T.F.E. Tjong Tjin Tai; HR 14 december 2012,

NJ 2013/236 en HR 21 december 2012, *NJ*

2013/237, m. nt. S.D. Lindenbergh, verge-

lijkt ook C. van Dijk, 'De Hoge Raad stemt in met het leerstuk van proportionele aansprakelijkheid', *NTBR* 2006/44; J.S. Kortmann:

Nefalit vs. Karamus: proportionele aansprakelijkheid? *NJB* 2006/26 p. 1404 e.v. Ver-

gelijk ook: Mr. J.C.J. Wouters: 'Proportionele aansprakelijkheid, kansschade en verlies van een kans in het Nederlandse aansprakelij-

heidsrecht (I) en (II slot), *WPNR* 4 mei 2013/6973 en *WPNR* 11 mei 2013/6974.

63. De Hoge Raad herhaalt het eerdere oordeel in ECLI:NL:HR:2013:BZ1721 (*Rits-*

ma vs. Lansink) r.o. 4.3.2., in antwoord op middelonderdeel 4.

64. Onder meer: middelonderdeel 4 in cassatie *Ritsma vs. Lansink*.

65. Zoals handelen van de werknemer zelf dat de schade ook kan veroorzaken en aanvullende van buiten komende oorzaken.

dient de bescherming van de werknemer tot uitgangspunt. De werkgever kan feiten bewijzen die de eerder bewezen geachte feiten *onaannemelijk maken* of de gestelde gevolgen daarvan *uitsluiten*. In de jurisprudentie rond de algemene omkeringsregel oordeelt de Hoge Raad in dat verband dat *'aannemelijk moet worden gemaakt dat de schade ook zonder de normschending zou zijn ontstaan'*.⁶⁶

De eisen waaraan het bewijs ter ontkrachting van het causaliteitsvermoeden moet voldoen

Hof Arnhem-Leeuwarden^{67, 68} vaart echter een geheel andere koers. Het hof gaat zoals gezegd primair uit van de verschuiving van zowel de bewijslast als het bewijsrisico naar de werkgever, dat wil zeggen een *'harde'* verschuiving. Vervolgens introduceert het hof op die basis de term *'tegenbewijs'*, in dit verband te onderscheiden van de term *'tegendeelbewijs'*.⁶⁹ Het leveren van *tegenbewijs* is een *'zachte'* vorm van door de werkgever te leveren bewijs en wordt door het hof aldus verstaan dat volstaat dat (voldoende) twijfel wordt gezaaid aan het causaliteitsvermoeden. Het leveren van *tegendeelbewijs* gaat verder: dat betekent het leveren van het bewijs dat de schade zich ook zou hebben voorgedaan, het schadetoebrengend feit weggedacht.

Ik acht de door het hof geformuleerde leer onjuist, waar het uitgaat van *'harde omkering'* en *'zacht'* bewijs. De door het Hof voorgestane *'harde'* omkering is in strijd met zowel de jurisprudentie als de literatuur.⁷⁰ Met het stellen van de eis van *'zacht'* bewijs wordt vervolgens de bewijsrechtelijke bescherming van de werknemer geweld aangedaan. Twijfel aan de causaliteit is immers aan vrijwel alle beroepsziektezaken inherent. Het hof creëert aldus een cirkelredenering: de bescherming tegen de inherente twijfel die met de toepassing van de *Dikmans*-regel wordt gegeven wordt potentieel met diezelfde twijfel in de hand teruggenomen door de eis van het *'zachte'* bewijs. Los van het feit dat dit oordeel logica ontbeert, wordt met deze redenering de bescherming van de werknemer potentieel illusoir gemaakt.

Het hof past deze leer in 2013 in twee arresten concreet toe, waarvan in één geval inmiddels eindarrest is gewezen.^{71, 72} Waar de door het hof gestelde leer toe kan leiden blijkt uit het schrijnende verloop van die zaak.⁷³ Het betreft werknemer Kooitje, die bij zijn werkgever Zandleven gedurende 25 jaar onvoldoende beschermd aan toxische stoffen is blootgesteld. Hij is in 1999 uitgevallen wegens een scala aan gezondheidsklachten. Vast staat dat zijn klachten deels door de blootstelling *kunnen zijn veroorzaakt*. Twee partijdeskundigen oordelen zelfs dat deze daardoor in overwegende mate *zijn veroorzaakt*. De schending van de zorgplicht staat in deze zaak vast. Het causaliteitsvermoeden wordt door het hof aangenomen. De werkgever betwist dat vermoeden. Het hof past vervolgens de leer van *'harde'* verschuiving en het *'zachte'* tegenbewijs toe, op grond waarvan de werkgever in de gelegenheid wordt gesteld *tegenbewijs* te leveren. Een deskundigenbericht door een slaapapneudeskundige volgt. Deze oordeelt aanvankelijk dat de klachten door een slaapapneu worden veroorzaakt. Hij komt daar later op terug: op nadere vragen antwoordt hij dat deze zowel door de blootstelling als door de slaapapneu kunnen worden veroorzaakt. Het hof overweegt dat voor het leveren van het *'zachte'* tegenbe-

wijs geen absolute zekerheid is vereist. Tegenbewijs in de zin van voldoende twijfel is volgens het hof voldoende. Aan die eis is volgens het hof met het oordeel van de slaapapneudeskundige voldaan. Het hof wijst de voordeeling af.

Ik acht het oordeel van het hof om twee redenen onjuist. In strijd met de jurisprudentie en de literatuur is het oordeel van het hof rond de *'harde'* verschuiving. Het hof had mijns inziens – integendeel – moeten oordelen dat niet het bewijsrisico maar slechts de bewijslast verschuift – een *'zachte'* verschuiving, waarmee het bewijsrisico bij de werknemer blijft. Het hof had voorts moeten oordelen dat de bewijslast van de werkgever een *'harde'* is, anders gezegd: in het licht van de beschermingsratio van artikel 7:658 BW had Zandleven om de *volledige* aansprakelijkheid te ontlopen moeten aantonen dat de klachten ook zouden zijn ontstaan, de schending der zorgplicht weggedacht.

Ten tweede geldt dat de werkgever gelet op de deskundigenoordelen in deze zaak in het *'harde'* bewijs niet kon slagen, zodat in dat geval het hof – *ambsthalve* – de laatste noodzakelijke stap had moeten nemen: te weten de beoordeling van de proportionele aansprakelijkheid.⁷⁴ Het hof had nader dienen te onderzoeken wat het karakter van de apneu was: ging het om een predispositie, een pre-existentie, een zelfstandige alternatieve oorzaak, een onvoldoende voorwaarde?⁷⁵ Het hof heeft dat evenwel verzuimd, hetgeen Kooitje fataal is geworden. Van het arrest werd helaas geen cassatie ingesteld.

Opzet/bewuste roekeloosheid

De werkgever kan zich van aansprakelijkheid bevrijden met een beroep op opzet of bewuste roekeloosheid zijdens de werknemer. Ook in dit verband geldt de beschermingsratio: bij de aan de schuld van de werknemer te stellen eisen moet rekening worden gehouden met het ervaringsfeit dat de dagelijkse omgang met machines, werktuigen en gereedschappen de werknemer die deze gebruikt er licht toe zal brengen niet alle voorzichtigheid in acht te nemen die ter voorkoming van ongelukken geraden is.⁷⁶ Volgens vaste jurisprudentie is voor het aannemen van opzet/bewuste roekeloosheid vereist dat de werknemer tijdens de hem verweten gedraging zich daadwerkelijk bewust was van het roekeloze karakter daarvan. Dat is pas aan de orde indien de werknemer, hoewel hij zich ervan bewust was dat door zijn handelen de kans op schade aanzienlijk groter was dan de kans dat geen schade zou optreden, zich daardoor niet heeft laten weerhouden. Voor die bewustheid is een officiële schriftelijke waarschuwing of het herhaaldelijk erop wijzen dat roekeloos gedrag niet is toegestaan onvoldoende. Daaruit volgt immers niet noodzakelijkerwijs dat de werknemer zich onmiddellijk voorafgaande aan de hem verweten gedraging bewust was van het roekeloze karakter ervan. In de praktijk van beroepsziektezaken speelt dit leerstuk naar ervaringsregelen geen wezenlijke rol.⁷⁷

Doorlooptijden en kosten

De jurisprudentie in beroepsziektezaken anno 2013 laat een droevig beeld zien als het gaat om werknemers die hun schade gecompenseerd willen zien. De zaak van een

straler-spuiter⁷⁸ eindigde na dertien jaar. De zaak van productiemedewerker⁷⁹ duurde veertien jaar. Dikmans⁸⁰ heeft er zo'n zestien jaar over gedaan zijn vordering grotendeels afgewezen te zien. De zaken die leidden tot de zogenoemde 7 juni 2013 arresten⁸¹ hebben er respectievelijk dertien en veertien jaar over gedaan om tot terugverwijzing naar een hof te komen. In een 'RSI'-arrest⁸² kwam het hof na veertien jaar tot een tussenarrest. In een OPS-zaak⁸³ zag de werknemer na elf jaar procederen zijn vordering afgewezen.⁸⁴

De kosten die deze procedures, en niet in de laatste plaats de talloze deskundigenberichten⁸⁵ met zich brengen zijn buitensporig hoog. In het oog springen voorts de aantallen slachtoffers. Een adequate registratie van beroepsziekten ontbreekt. Een voorzichtige, gemotiveerde schatting van het Coronel Instituut voor Arbeid en Gezondheid stelt het jaarlijks aantal slachtoffers op 25 000.⁸⁶ Andere schattingen zijn hoger.⁸⁷ De vraag dringt zich nadrukkelijk op of Nederland voor deze slachtoffers in staat is om – *de facto* – de toegang tot het recht in het licht van artikel 6 EVRM te waarborgen.

Conclusie

De conclusie uit de verschenen jurisprudentie in 2013 is dat zij niet veel verbetering voor de door een beroepsziekte getroffen werknemer heeft gebracht. De complexiteit, de kosten en de doorlooptijden van deze zaken nemen hand over hand toe. De nadere invulling van het proportionele en het predispositieelstuk, de toepasselijkheid van artikel 6:99 BW en de eisen die aan het bewijs ter ontkrachting van het causaliteitsvermoeden moeten worden gesteld zullen verder moeten doortwikkeld. In dat verband dringen de schrijnende doorlooptijden van beroeps-

ziektezaken zich op. Werd een zaak als *Cijsouw vs. De Schelde* aan het einde van de vorige eeuw, met tot twee maal toe een gang naar de Hoge Raad en een doorlooptijd van ruim tien jaar als een uitzondering beschouwd, anno 2013 blijkt dat beroepsziekteslachtoffers steeds langere en kostbaardere procedures te wachten staan. Ook dringen de aantallen slachtoffers zich op. Waar de schattingen van de aantallen beroepsziekteslachtoffers liggen tussen 25 000 en 50 000 is het een realistische aanname dat

De vraag dringt zich nadrukkelijk op of Nederland voor deze slachtoffers in staat is om – *de facto* – de toegang tot het recht in het licht van artikel 6 EVRM te waarborgen

– veel – te veel slachtoffers in de kou blijven staan. De conclusie kan geen andere zijn dan dat deze situatie de Nederlandse rechtsstaat onwaardig is. De conclusie ligt voor de hand dat Nederland met de huidige rechtspleging in beroepsziektezaken niet in staat (b)lijkt om de – *feitelijke* – toegang tot het recht in het licht van artikel 6 EVRM te waarborgen. •

66. Zie in dat verband ook HR 25 juni 1993, NJ 1993/686, m. nt. P.A. Stein; HR 2 oktober 1998, NJ 1999/683, m. nt. J.B.M. Vranken; HR 27 april 2007,

ECLI:NL:PHR:2007:AZ6717, HR 9 januari 2009, JAR 2009/38, Gerechtshof Amsterdam 14 december 2006, L&S 2007/66 en Gerechtshof 's-Gravenhage 20 juli 2010, ECLI:NL:GHSGR:2010:BN4195. Zie voor een bespreking van het tegenbewijs van de werkgever ook T. Hartlief, 'Wat kan art. 7:658 BW betekenen voor werknemers met RSI?', *NTBR* 2002/1, p. 2-6 en L.E.M. Charlier, 'Het bewijs in beroepsziektezaken (III)', *L&S* 2008, nr. 3, p. 5-22; De bewijslast in beroepsziektezaken onder de loep L&S nr. 3, 125, p. 4-11.

67. Hof Arnhem-Leeuwarden 19 maart 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:BZ4763.

68. Hof Arnhem-Leeuwarden 23 juli 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:5339.

69. Deze terminologie werd eerder gezien in de sfeer van de aansprakelijkheid voor medische fouten. Vergelijk HR 14 december 2012, ECLI:NL:HR:2012:BX8349 inzake een

medische fout, zie in het licht van het bovenstaande de weergave van de overwegingen van het hof in r.o. 3.4.1.

70. Zie uitvoeriger over het tegendeelbewijs *Asser Procesrecht/Asser 3* 2013/266, 293 en 302.

71. Hof Arnhem-Leeuwarden 19 maart 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:BZ4763 en Hof Arnhem-Leeuwarden 23 juli 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:5339.

72. Hof Arnhem-Leeuwarden 23 juli, 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:5339 r.o. 4.8.

73. Hof Arnhem-Leeuwarden 19 maart 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:BZ4763.

74. Voor de factoren niet zijnde predispositie of blootstelling elders.

75. Vergelijk mr. A.J. Van, 'Vraag het aan de deskundige! Maar hoe?' *TVP* 2003 nr. 4 p. 106 e.v. voor een uitwerking van de termen 'predispositie' en 'pre-existentie', te onderscheiden in termen van 'zelfstandige oorzaak' en 'onvoldoende voorwaarde'.

76. HR 14 oktober 2005, ECLI:NL:HR:2005:AU2235, NJ 2005/539 en HR 20 september 1996,

ECLI:NL:HR:1996:ZC2142.

77. Vergelijk Hof 's-Hertogenbosch 4 februari 2014, nr. HD 200.091.850/01, ng.

78. Hof 's-Gravenhage 15 januari 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:BZ5975 (X vs. Muelhan).

79. Hof Arnhem-Leeuwarden, ECLI:NL:GHARL:2013:BZ4763 ten gevolge op Hof Leeuwarden 24 oktober 2007, L&S 2008/174 (*Zandleven vs. Kooitje*).

80. Hof 7 mei 2013, ECLI:NL:GHDHA:2013:1294 in vervolg op HR 17 november 2000,

ECLI:NL:HR:2000:AA8369, NJ 2001/596, (*Unilever vs. Dikmans*).

81. HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1721 (*Ritsma vs. Lansink*) en HR 7 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:BZ1717 (*SVB vs. Van de Wege*).

82. Hof Arnhem-Leeuwarden 23 juni 2013, zie ECLI:NL:GHARL:2013:5339.

83. Hof Arnhem-Leeuwarden 20 augustus 2013, ECLI:NL:GHARL:2013:6202.

84. Vergelijk de noot van schrijver deze

onder dit arrest in L&S 2014/2.

85. Deskundigenrapporten die € 10 000-€ 17 000 kosten zijn geen uitzondering; vergelijk ook ECLI:NL:GHARL:2013:6202; aan deze zaak zijn niet minder dan zeven (!) deskundigen te pas gekomen.

86. Vergelijk H.F. van der Molen e.a., *Annual incidence of occupational diseases in economic sectors in the Netherlands*, Amsterdam: NCvB 2012. In 2012 wordt de onderschatting begroot op een factor 4: het vermoede aantal beroepsziekten wordt gesteld op circa 25 000 per jaar. Dat betekent een onderrapportage van niet minder dan 75% (!).

87. Sommige schattingen lopen op tot 50 000 slachtoffers per jaar. Een voorbeeld van aantoonbaar ernstige onderschatting wordt gevonden in epoxy-allergieën. Het NCvB stelt de incidentie op vijf of zes per jaar. Extrapolatie van Duitse cijfers leidt tot een schatting van 46 Nederlandse gevallen per jaar. Dat betekent een onderschatting met een factor 9.